بووکە سەماکەرە (داوهڵ) .. رێزا شوان

لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ پەیوەندی نێوان مرۆڤ باڵندەکان، لە نێوان شەڕ و ئاشتیدا جیاوازی هەیە، مرۆڤ حەزدەکا خۆی لە باڵندە دەنگخۆش و رووخسار جوان و پەڕ رەنگینەکان نزیک بکاتەوە، گوێ لە دەنگی خۆشیان بگرێ و بە بینینیان دڵخۆش و چاومەست ببێ. وەکو: کەو، بولبول، کەناری، چۆلەکە، تووتی، تاوس، کەڵەشێر، قەتی، قوڵنگ،… هتد. هۆنراوەنووسان و چیرۆکنووسان بە سەدان هۆنراوەیان بەسەر جوانی و دەنگخۆشی و پەڕ رەنگینی و فڕینی ئەو باڵنداندا هەڵداون، یا کردوویانن بە پاڵەوانی سەدان چیرۆکی خەیاڵی بۆ منداڵان.. یا بەسەر ئازایەتی و بەرزی فڕینیان، هۆنراوەیان هەڵداوە و کردوویانن بە پاڵەوانی چیرۆکی خۆش بۆ منداڵان، لەوانەش: هەڵۆ و باز و شەهێن. هەشیانە مرۆڤ لە کاتی تۆوکردن و بەرگرتنی باخ و بێستاندا، خۆشیی پێیان نایات، لەوانەش: قەلەڕەش و کوندەپەپوو، کەلارە، ریشۆڵە، داڵ.
مرۆڤ گەلێ باڵندەش بەخێو دەکات لە پێناوی گۆشتەکەی و هێلکەکەی و پەڕەکەشی، لەوانەش: مریشک، کەڵەشێر، عەلەشیش، قاز، مراوی، وشترمل.
هەشیانە لە کاتی تۆوکردنی دانەوێڵە و بەروبووم و پێگەیشتنی بەری باخ و بێستان و رەزدا، زیان بە جووتیارەکان دەگەیەنن تۆو و بەروبوومی کشتوکاڵەکانیان دەخۆن، لەوانەش: قەلەڕەش و ریشۆڵە و چۆلەکە.. بێجگە لە باڵندەش کوللە زیانێکی زۆر بە دانەوێڵە و بەروبوومی باخ و بێستان دەگەیەنێت.
جووتیارانی بەرچاوتەر و باڵندەدۆست، باڵندەکان بە هاوباشیان دەزانن، کە مافیان بە زەویەوە هەیە. لە کوردستان دا، جووتیارانمان بەرچاوتەنگ و قرچۆک نین، لە کاتی تۆوکردنی دانەوێڵەدا، بڕێکی زیادەش دەڕژێنە سەر زەوی و دەڵێن: ئەمەش بەشی باڵندەکانە.. کە گوزارشتە لە خۆشەویستییان بۆ باڵندەکان.
لە هۆنراوەیەکی زۆر کۆندا، کە دەگەڕێتەوە بۆ چاخی باوباپیرانمان، جووتیارەکان لە کاتی تۆوکردنی گەنم و جۆدا، بە گۆرانی و بە زەردەخەنە و رووخۆشییەوە، دەڵێن:
چنگێک بۆ کرمەکان.. چنگێ بۆ قەلەڕەشەکان.. چنگێ بۆ ریشۆڵە چۆلەکەکان، سێ چنگیش بۆ شین بوون.
چەکی مرۆڤیش لە شەڕی دژ بە باڵندەکان، چەکێکی کوشندە نییە و

هیچ ئەزێتێک بە باڵندەکان ناگەیەنێ، تەنیا بۆ ترساندن و دوورخستنەوەیانە، لە باخ و بێستان و رەز و مەرەزەی برنج و گێڵگەکانیانە، واتا شتێکی بێ قەستییە. ئەو چەکەی کە مرۆڤ لە دژی باڵندەکان بەکاری دەهێنێت، بە کوردی پێی دەڵێن (بووکە سەماکەرە).

لە زمانی کوردیدا، ئەم وشانە هاومانن (بووکه سه‌ماکه‌ره، داوەڵە، داهۆڵ، بووکە ترسێنەر) لە زمانی ئینگلیزی پێی دەڵێن (سکارۆ) لە زمانی عەرەبیش (الفزاعة).

بووکە سەماکەرە چییە و لە چی دروست دەکرێ؟

شێوە کلاسیکییەکەی بووکە سەماکەرە، کە تا ئەمڕۆش بەکاردەهێنرێ، بە تایبەتیش لە لادێیەکانی کوردستاندا بریتییە لە بووکەڵەیەکی باڵابەرز لە شێوەی بەژنی مرۆڤ دایە، کە لە دار، یا لە قامیش، یا چیلکە و پووش و قەسەڵ، قەوارەکەی دروست دەکرێت و لە شێوەی دەموچاوی مرۆڤیش دەنەخشێنن. بە زۆری لە دوو دار لە شێوەی (خاچ) بە یەکەوە دەبەسترێن، سەرێکی دارە درێژەکە لە زەوی دەچەقێنرێ، دارەکەی تر، کە لە شێوەی باڵ کراوەی مرۆڤ دایە. کراسێکی کۆنی رەنگاوڕەنگی کچانەی لەبەردەکەن و بە پەڕۆ و پاڵ دەیڕازێننەوە. دەسماڵێکی تەنکیشی لەکۆڵ دەکەن، لە ناوەڕاستی باخ و بێستان و رەز و مەرزە و کێڵگەدا دایدەنێن، لە دوورەوە وەکو شێوەی کچێکی باڵابەرز دیارە. کە با لێی دەدا، دەکەوێتە جووڵە و دەسماڵەکەی و جلەکانی دەشەکێنەتەوە، بە شێوەیەکیش دایدەنێن کە بە هەموو لایەکدا بسووڕێتەوە. کە باڵندەکان دەیبینن وا هەست دەکەن کە مرۆڤێکی راستییە، بۆیە لێی دەترسن و دووردەکەونەوە. بەڵام قەلەڕەش و چۆلەکەکان زیرەک و وریان، زۆری پێناچێت، تێدەگەن کە بووکە سەماکەرە، بووکێکی راستی نییە و قەستینەیە، ترسیان لێی دەشکێ و لەسەر سەری و باڵەکانی بووکە سەماکەرەکەدا دەنیشنەوە. مەرجێکی قورخکراویش نییە، کە بووکە سەماکەرە، هەر لە شێوەی مێینەدا بێت، دەشێش لە شێوەی کوڕدا دروست بکرێت و بە جلوبەرگی کوردی کوڕانە بڕازێنرێتەوە.. شایەنی باسیشە هەر نەتەوەیەک شێوەی جیاوازی بووکە سەماکەرەی تایبەت بە خۆیان هەیە، کە بە جلوبەرگی نەتەوایەتی تایبەتی خۆیان، بووکە سەماکەرەکانیان دەڕازێننەوە.

لە ئەمڕۆدا، بووکە سەماکەرە، بووە بە هێمایەکی گرنگی کولتووری گەلە لە گەلان. لە بەشێکی زۆری وڵاتان دا، ساڵانە لەژێر ناوی (بووکە سەماکەرە) دا، جوانترین و خۆشترین

کەنەقاڵەی خۆشی و شادی سازدەکەن و چەندین جۆری جوان و رازاوەی بووکە سەماکەرە پێشاندەدەن. بووە بە بەشێک لە کولتوور و داب و نەریتیان. ئەوەش بە بیردێنێوە، کە مرۆڤ ئازاری باڵندەکان نادات، بەڵکو تەنیا بۆ دوورخستنەوەیان لە بەرهەمە کشتوکاڵییەکانیان بووکە سەماکەرە بەکاردەهێنن.

مێژووی دروستکردنی بووکە سەماکەرە:

دەڵێن، بۆ یەکەمین جار لە مێژوودا، فیرعەونییەکان “میسرییە کۆنەکان” چەند سەد ساڵێک لە پێش زاینیدا، بووکە سەماکەرەیان داهێنا. بەڵام من پێموایە کە گەلە کوردمان یەکەمین گەلە لە جیهاندا کە بۆ یەکەمین جار، بووکە سەماکەرەیان داهێناوە. چونکە یەکەمین دێی کشتوکاڵی لە جیهاندا کورد دروستی کرد کە دێی (چەرمو)ە، کە دەکەوێتە باکووری شاری (چەمچەماڵ) لە باشووری کوردستان، کە تا ئەمڕۆش شوێنەواری ئەم دێیە کوێرەوە نەبووە. مێژووەکەشی بۆ نزیکەی دە هەزار ساڵ بەر لە ئەمڕۆ دەگەڕێتەوە. دوور نییە کە بۆ پاسکردنی گەنم و جۆیەکانیان لە مەل و باڵندە، بووکە سەماکەریان داهێناوە و بەکاریان هێناون. کە لە دار و قامیش و گەڵای دار دروستیان کردووبێ و پێستی ئاژەڵیان لەبەر کردووبێ.

گریکەکانیش”یۆنانییە کۆنەکان” لە داری ئەستوور، لە شێوەی پەیکەری مرۆڤی ئەفسانەیی (پریاپۆس) یان دروست کردووە، کە بە شێوەیەکی ناشیرین و بە ڕەنگی سوور بۆیەیان دەکرد، تەڵایەکی داریشیان بە دەستییەوە دەگرت، تا زیاتر باڵندەکان لێی بترس و لە کێڵگە و باخ و بێستانەکان دووربکەونەوە.

ژاپۆنییەکانیش، بووکە سەماکەریان بۆ پاسکردنی مەزرەکانی برنج دروست کرد، کە بریتیبوو لە راژەیەکی دار یا لە قامیشەکی درێژ، کە لە ناوەڕاستی مەزرەی برنجدا دەیانچەقاندن، بە قەدی راژەکان و قامیشەکاندا، لاشەی ئاژەڵی تۆپیوی بۆگەن یا ماسی بۆگەنکردوویان هەڵدەواسی، کە بۆن بۆگەنییەکی زۆریان لێوە دەهات، لەبەر بۆنی ناخۆشی بۆگەنی ئەو لاشانە، باڵندەکان لە مەزرەکان دوور دەکەوتنەوە. بە بووکە سەماکەرەشیان دەوت ” کاکاشی” کە واتاکەی بە ژاپۆنی “بۆن بۆگەن” دەگەیەنێت. بەڵام لە دوای سەردەمانێک، لە شێوەی مرۆڤ، لە دار و پووش بووکە سەماکەرەیان دروستکرد و شەپقەیان لەسەری دەکرد، هەر هەمان ناوی پێشوویان پێ دەوت، بەڵام بۆنی بۆگەنیان لێوە نەدەهات.

جووتیارانی ئەوروپاش، لە سەردەمەکانی ناوەڕاست دا، کە هێشتا فێری دروستکردنی بووکە سەماکەرە نەببوون. بۆ پاسکردنی باخ و

بەستان و کێڵگەکانیان، لە باڵندەکان، منداڵانیان بە کرێ دەگرتن، هەر منداڵێک تووڕەکەیەک بەردی لە مل دەکرد، بە ناو و بە قەراغی کێڵگەکاندا دەسووڕانەوە، هاواریان دەکرد و کشەیان دەکرد، هەر باڵندەیەک نزیک بوایەتەوە، بە دەرکردن و دوورخستنەوەی، بەردیان تێی دەگرت و دەیان ترساند.
بەو منداڵە پاسکەرانەیان دەوت" ترسێنەرانی باڵندە"
لە ساڵی (١٣٤٨) دا، کە پەتای رشانەوە لە ئەوروپادا بڵاوبووەوە، ژمارەیەکی زۆر لە منداڵان بەو پەتایە مردن. ژمارەیەکی زۆر کەم لە "ترسێنەرانی باڵندە" رزگاریان بوو.
بۆیە جووتیارانی ئەوروپا، بیریان لە ئەڵتەرناتیڤێکی تر کردەوە بۆ پاسکردنی کێڵگە و باخ و بەستانەکانیان. بووکە سەماکەریان دروستکرد، کە بریتی بوو لە جەواڵێک پڕیان لە پووش و قەسەڵ دەکرد، و سەر و دەموچاوێکیشیان لە شێوەی دەموچاوی مرۆڤ پێوە قایمدەکرد و دەیان نەخشاند، لە ناوەڕاستی کێڵگەکانیان قایمیان دەکرد، تا ترس بخەنە دەروونی باڵندەکانەوە.
دانیشتوانی ڕەسەنی باکووری ئەمریکا، ئەوانیش فێری دروستکردنی بووکە سەماکەرە نەبوون، بۆ پاسکردنی کێڵگە کشتوکاڵییەکانیان، پیاوێکی بە تەمەنیان بە کرێ دەگرت و لەسەر سەکۆیەکی بەرزی ناوەڕاست کێڵگەکەدا دەوەستا، دارێکی درێژیشی بە دەستەوە دەگرت، کە لە شێوەی ئاڵادا، پەڕەی ڕەنگاوڕەنگی پێوە بەستبوو. هەر مەل و باڵندەیەکی بدیبایە کە لە کێڵگەکە نزیک بەتەوە، هاواری دەکرد و دەیقیژان و دارەکەی رادەوەشاند و باڵندەکەی دەترساند و دووری دەخستەوە.
ئەو ئەوروپاییانەش، کە کۆچیان بۆ ئەمریکای باکوور کرد و لەوێ نیشتەجێ بوون، ئەوانیش هەر وەکو خەڵکی ڕەسەنی ئەمریکا، نەیاندەزانی بووکە سەماکەرە دروست بکەن. ئەوانیش بە خێزانی و بە نۆرە، پاسی باخ و بەستان و کێڵگە تۆوکراوەکانیان دەکرد.
بەڵام هەندێ لەو ئەوروپاییانەی لە دوایدا کۆچیان بۆ ئەمریکا کرد، بە تایبەتیش ئەڵمانییەکان، بیرۆکەی دروستکردنی بووکە سەماکەریان لە ئەمریکای باکووردا بڵاوکردەوە. کە بە دوو دار لە شێوەی خاچدا، کراسی کۆن و پەڕۆیان لەبەردەکرد و ملپێچێکی تەنکی درێژیان لە مل دەکرد، دوو فەقیانە یا هەموچکی تەنکی درێژیشیان لە قۆڵ دەکردن، کە با لێیانی دەدا دەشەکانەوە. بۆ ترساندن و دوورخستنەوەی باڵنداکان. بەم بووکە سەماکەرەیان دەوت (بەتسامون) یا (بەگیمان) زۆر جاریش لە شێوەی خێزانێک دروستیان دەکرد، ژن و پیاوێک و منداڵێک لە نەوانیاندا..
زۆربەی ئەم داهێنانەش هەر بۆ پاسکردن و ترساندنی

باڵندەکان نەبوون، بەڵکو بۆ جوانی و بۆ خۆشی دروستیان دەکردن و دایان دەنان.

چینییەکان لە ساڵی (١٩٥٨) دا لە سەردەمی شۆڕشی رۆشنبیری (ماوی) دا، شەڕێکی سەرتاسەریان لە دژی باڵندەی چۆلەکە راگەیاند. وا لێکیان دایەوە کە هەر چۆلەکەیەک لە ماوەی ساڵێکدا، چوار کیلۆ گەنم و برج دەخوا، لە هەمان کاتدا، ژمارەی دانیشتووانی چین لە زیادبووندا بوون. کە پێویستییەکی زیاتریان بە خواردنی دانەوێڵە هەبوو. ئەو دروشمەیان راگەیاند “نا بۆ بەشداریکردنی چۆلەکە و جرج و مشک لە خواردنەکانیان”

لەم شەڕەشدا، کریکاران و جووتیاران و قوتابیان بەشداریان کرد، هەریەکەش ر□□□□کی تایبەتییان پێ سپاردبوون. هەموویان رژانە سەر شەقامەکان و لە مەنج□□□ و قاپ و تەنەکەیان دەدا و ئ□ا□ی سووریان بەرزدەکردەوە و دەیان شەکاندەوە، بۆ ترساندن و دەرپەڕاندنی چۆلەکەکان لە هێلانەکانیان. لە ئەنجامی ئەم شەڕەدا زیاتر لە (١٠) ملیۆن چۆلەکە لە چین تاران. بەڵام ئەم جەنگە زوو کۆتایی هات.. کاتێک کە زاناکانی چین، لە دوای ه□□□د□ین و پشکنینی سکی چەند چۆلەکە و باڵندەیەک و چەند جرج و مشکێک بۆیان دەرکەوت، (دوو لە سێی) ئەو شتانەی وەکو خۆراک لەناو سکیاندا بوون، بریتیبوون لە مێروو و کرم و گیانەوەری زیانگەیەنەر بە گەنم و جۆ و برنج و بەرهەمە کشتوکاڵییەکان، تەنیا (یەک لە سێی) ئەو خواردنانەی لەناو سکیاندا بوون، بریتیبوون لەو خواردنانەی کە مر□ق د□یخواردن.

چینییەکان باجێکی زۆری ئەم هەڵەیەیان دایەوە، ناچاربوون بۆ لە ناوبردنی مێروو و کرم و جانەوەری زیانبەخش لە ناو باخ و کێڵگەکانیاندا، بە دوای ئەڵتەرناتیڤێکی دیکەدا بگەڕێن، بۆ پاراستنی کێڵگەکانیان، ئەوەبوو لەناوبەری کیمیاوییان بۆ لەناوبردنی ئەو کرم و مێروووە زیانبەخشانە بەکارهێنا. کە چەندین ملیۆن دۆلار لەسەریان کەوت.

سەرەڕای داهێنانی بووکە سەماکەرەی ئەلیکترۆنی تازە و بەکارهێنانی ماد□ی کیمیاوی لەناوبەر. بەڵام تا ئەمڕۆش بووکە سەماکەرەی کلاسیکی بەکاردەهێنرێ و خانەنشین نەکراوە.. بووکە سەماکەرە بووە بە هێمای کەلەپووری یا گواستنەوەی داب و نەریتی جووتیاران و باخەوانان و رەزەوانان کە وەکو کۆتەڵێکی جوان لە ناو کێڵگە و باخ و بێستان و باخچەکاندا، دایان دەنێن.

—

ئامانج هەرچییەک بێت لە دروستکردن و دانانی بووکە سەماکەرە، لە راستیدا مەبەست تەنیا دوورخستنەوەی قەلەڕەش و باڵندەکان نییە،

بەڵکو بووکە سەماکەرەکان جوان و رەنگاوڕەنگن، خۆشی و شادی بە مرۆڤ دەبەخشن، چونکە هەر زوو قەلەڕەشەکان و چۆلەکەکان بەیان دەردەکەوێت، کە بووکە سەماکەرە، مرۆڤی راستی نییە و پەیکەرێکی دروستکراوە، ترسیان لێی نامێنێ و دەچن لەسەر سەری و شان و باڵەکانیدا دەنیشنەوە و دەنووکی لێدەدەن و گاڵتەیان پێی دێ.

ئەمریکییەکان بە هۆی بووکە سەماکەرەوە ژمارەیەکی زۆری قەلەڕەشەکانیان پاراست. چونکە لە ناوەڕاستی نیوەی سەدەی نۆزدەیەمیندا، جووتیارەکان بە تاران و بە کۆمبوونەوەی قەلەڕەشەکان، سزای خۆیان وەرگرت. بەروبوومە کشتووکاڵییەکانیان. کەوتنە ژێر هەڕەشەی خواردن لە لایەن کرم و مێرووە زیانبەخشەکانەوە، زیاتر لە هەڕەشەی باڵندەکان. بۆیە وازیان لە دوورخستنەوەی باڵندەکان هێنا. بە ئەوەی کرم و مێرووەکان بخۆن. تەنیا لە ماوەیەی پێگەیینی بەروبوومەکانیان پاسی کێڵگەکانیان دەکەن. لە راستیشدا قەلەرەشەکان زیانێکی ئەوتۆیان نییە. چۆلەکەکانیش لە کۆنەوە تا ئەمڕۆ نزیکترین باڵدەن لە مرۆڤەوە. مرۆڤ لە هەرکوێ بێ چۆلەکەش لەوێ هەیە.

بووکە سەماکەرەی ئەلیکترۆنی:

بووکە سەماکەرەی ئەلیکترۆنی، لە شێوەی دەزگایەکی قەوارە گەورە دایە. لە شێوەی رادار دەچێت. بۆ دوورخستنەوەی باڵندەکان، لە سەر زەوی لە ناوەڕاست باخ و بێستان و ڕەز و کێڵگە و باخچە و شوێنە گەشتیارەکاندا دادەنرێت، نزیکەی مەتر و نیوێکی دووجا شوێن دەگرێت.. ئەم دەزگایە پشت بە (لێزەری تیشک سەوز) دەبەستێت، کە لە رەنگی گیا و گەڵا سەوزەکان دەچێت، باڵندەکان بە روونی لێکی ناکەنەوە. هەرکە مەل و باڵندە و چۆقەڵە و ڕێوی و بەراز و گیانلەبەرێکی تر، گەر لە کێڵگەکان نزیک ببنەوە، تیشکە سەوزەکە دوایان دەکەوێ و بێزار و ناچاریان دەکات و لە کێڵگەکە دووریان دەخاتەوە.. ئەمانەش جیاوازییەکانی بووکە سەماکەرەی ئەلیکترۆنی یە:

١ـ هیچ زیانێک بە باڵندەکان ناگەیەنێت، تەنیا ئاگاداریان دەکاتەوە و بە هێواشی لە کێڵگەکە دووریان دەخاتەوە.

٢ـ پێویستی بە وزەی کارەبا و هیچ مادەیەکی دیکە نییە، بە وزەی رۆژ کاردەکات.

٣ـ دەزگای لێزەرەکە تەنیا مەتر و نیوێکی چوار گۆشە جێ دەگرێ، بەڵام پاسی هەموو لایەنەکانی کێڵگەکە دەکا، تا ماوەیەک دوای باڵندەکان دەکەوێ و دووریان دەخاتەوە.

٤ـ هیچ کارتێکردن و زیانێکی بە ژینگە نییە.

٥ـ دەکرێت لەناو باخچە و لەناو کێڵگە و لە زۆر شوێنی تردا دابنرێت.

چەندین جۆری جیاوازی تری بووکە سەماکەرەی ئەلیکترۆنی هەیە، بۆ نموونە، بووکە سەماکەرە هەیە، لە شێوەی (کوندەپەپووی ئەلیکترۆنی) قەوارە گەورە دایە، کە زۆر دەگمەنەت و هەمیشەش باڵەکانی دەلەرێنەتەوە.. باڵندەکان لێی دەترسن.

لە هەندێ لە سەربانەکانی کارگەکان و فەرمانگاکانی شار و شارۆچکەکانی ئەوروپا، بووکە سەماکەرەی لە شێوەی قەلەڕەش، کە لە کاغەزی نایلۆنی ڕەشی تەنک دروستکراوە، تا باران تەڕی نەکات، بە پەتێکی درێژ و بە دارێکەوە دەیبەستن، کە با لێی دەدات بەرز و نزم دەبێتەوە.. کە بە جوانی و بە خۆشی دایدەنێن. لە هەمان کاتیشدا باڵندەکان لێی دوور دەکەونەوە.

ڕەزا شوان

نەرویج: ١١/ ئاوگوست/ ٢٠٢٠